

ALEŠ ZEMAN

K BURŽOAZNÍMU A MARXISTICKÉMU POJETÍ POLITICKÉHO STRANICTVÍ

V předkládané studii bych chtěl stručně shrnout vývoj teorií politického stranictví, uvést základní rozdíly v pojetí této problematiky u buržoazních a marxistických teoretiků. Vzhledem k rozsahu práce nejde tedy o podrobný vyčerpávající rozbor všech aspektů uvedeného tématu. K některým problémům zejména současného marxistického chápání postavení politické strany v socialistické společnosti se chci podrobněji vrátit v příštích pracích.

V buržoazní společnosti je měřítko vyspělosti demokracie spojováno se systémem politických stran a svobodou spolčování. V socialistické společnosti se vychází z názoru, že pro rozvoj demokracie, pro její úroveň, není rozhodující počet politických stran, ale konkrétní a aktivní účast nejširších vrstev obyvatelstva na řízení a výstavbě společnosti. Tomu odpovídá i struktura politického systému. V leninské teorii politického stranictví vyjadřuje strana v dané situaci společenský zájem a s ním i zájem třídní. Socialismus hledá a nachází funkci politických stran v konkrétních historických podmínkách socialistického společenského řádu. Systém politických stran při budování socialismu respektuje leninskou zásadu, že nastolení moci dělnické třídy musí znamenat rozšíření demokratických práv a svobod občanů, které teprve v socialistické společnosti mohou být v plné míře uskutečněny. Rozhodující význam pro úspěšné fungování tohoto systému má ztotožnění nejširších vrstev obyvatelstva s programem budování socialismu.

V historickém vývoji se v jednotlivých socialistických státech vytvářela forma politického stranictví, která vycházela z konkrétních podmínek a potřeb výstavby socialismu v dané zemi. Jedním z hlavních faktorů byl i systém politických stran v zemi před nástupem cesty k socialismu, v období kapitalismu.

Systém politického stranictví se vyvíjel po řadu let, diferencoval se v jednotlivých buržoazních státech, měnila se jeho povaha i funkce. Vytvořily se systémy vícestranické, založené na různých principech (programový, osobnostní), systém dvou nebo jedné strany. Buržoazní teorie roz-

pracovala otázku politického stranictví z různých hledisek: historických, sociologických, politologických a jiných. Byla vytvořena různá kritéria pro klasifikaci, třídění jednotlivých stran. Uveďme alespoň základní, z nichž vychází i současná buržoazní sociologie politického stranictví.

Jedněmi z prvních teorií politických stran byly teorie F. Rohmera a J. C. Bluntschliho. Švýcarský teoretik F. Rohmer ve své práci *Die vier Parteien* (1844) přirovnal čtyři základní typy politických stran k vývojovým stadiím lidského života:

- radikalismus: chlapectví, jednoduchost, rychlé jednání, nerozváženost;
- liberalismus: mladý věk, nadšení pro stálý pokrok;
- konzervatismus: mužný věk, rozvaha, klid převažuje nad tvůrčí snahou;
- absolutismus: stáří, vrtošivost, umíněnost.¹

J. C. Bluntschli, německý teoretik 19. století, rozlišoval, podobně jako později T. G. Masaryk, politiku-vědu od politiky-umění. Politickému umění jde o určité cíle, politická věda má jediný cíl, poznat pravdu. Musí při tom vycházet z všeobecných zákonů lidské přirozenosti. Sama Bluntschliho teorie není ovšem určována jen snahou o poznání pravdy, ale především politickou ideou liberalismu a nacionalismu.²

Jiný německý politolog té doby F. J. Stahl dokazoval souvislost státu a církve, oprávněnost moci pak přiznával jen tehdy, když je v souladu s božským řádem. Strany rozděloval na legitimistické, které uznávají božský řád nadřazený vůli lidu a revoluční, které uznávají princip suverenity lidu. Příčinou vzniku stran je podle F. J. Stahla boj o to, zda je pádem mravního světa řád boží či vůle lidu.³

Z dalších teorií možno uvést teorii o stranách pravých (zahrnujících v programů všechny politické otázky) a nepravých (zaměřených na určité speciální otázky). Autory této teorie byli němečtí teoretici G. Jellinek a F. Oppenheimer. G. Jellinek rozlišuje strany podle toho, vládly-li kdysi, vládnou nyní, nebo dosud nevládly, na strany reakční, konzervativní nebo pokrokové, respektive radikální. F. Oppenheimer spojil Jellinkovu teorii s koncepcí třídního státu. Státní moc je podle Oppenheimera totožná s mocí vládnoucí třídy, proto pravými stranami mohou být jediné strany třídní. Nepravé strany naproti tomu hájí zájmy určitých skupin, nejsou to však zájmy třídní, ale zájmy jiné povahy (národnostní, náboženské aj.).⁴

Teorie O. Spenglera uznává v podstatě jen jednu, liberální stranu, stra-

¹ Rohmer, Friedrich, *Die vier Parteien*, Zurich 1844, viz Mertl, Jan, *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě*, Praha 1931, str. 45, viz též Pavlíček, Václav, *Politické strany po Únoru*, Praha 1966, str. 21 aj. V některých poznámkách odkazují na příslušnou literaturu zprostředkovaně vzhledem k obtížné dostupnosti těchto vesměs starších cizojazyčných prací.

² Bluntschli, Johan Caspar, *Politik als Wissenschaft-Lehre vom modernen Staat*, III. díl, Stuttgart 1876, viz Mertl, Jan, c. d., str. 46, Pavlíček, V., c. d., str. 21.

³ Stahl, Friedrich Julius, *Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche*, Berlin 1863, též Mertl, J., c. d., str. 49, Pavlíček, V., c. d., str. 21.

⁴ Oppenheimer, Franz, *System der Soziologie*, II. Band: *Der Staat*, Jena 1926, Jellinek, Georg, *Všeobecná státověda*, Praha 1906, viz též Mertl, J., c. d., str. 64, 65.

nu měšťanstva, neboť šlechta, ale i proletariát jsou v demokratickém parlamentě složkou zcela nesourodou. Spenglerova filozofická konstrukce nenalezla většího ohlasu.⁵

Jedním z nejvýznamnějších rozborů buržoazního politického stranictví je teorie předního sociologa konce 19. a počátku 20. století Maxe Webera (1864—1920). Ve svých dílech se zabýval sociologií hospodářství, moci, práva a náboženství. Pro svůj velký vliv na politické myšlení své doby byl někdy nazýván Marxem buržoazie.⁶ Weber definoval politiku jako sociální jednání zaměřené na získání a využití moci, s cílem prosadit zájmy a cíle jednotlivců a společenských skupin v určitých historickospolečenských situacích, proti vůli a cílům jiných skupin. V oblasti teorie poznání však vystupuje proti principu stranickosti a je zastáncem tzv. čistého vědeckého faktu.

Sociální zájmy nejsou ovšem míněny třídní kořeny politiky a politických stran, ale požadavky proměnlivých skupin, které se snaží ovládnout politiku stran. Strana je potom chápána jako souhrn těchto skupin, politici zde působí jako organizátoři, političtí zdůvodňovatelé. Náplň stran vytvářejí zástupci různých směrů, svazů.

Max Weber dělí politické strany na strany usilující o ovládnutí institucí, strany ideové a strany stavovské, respektive třídní. Přesunuje svoji pozornost od programových zásad k vnitřní struktuře jednotlivých stran. Hledá to, co je stranám společné, nikoliv co je rozděluje. Weber chápe strany jako organizované skupiny lidí, které uvnitř mocenského svazku (myšlen je stát) usilují o dosažení moci nebo o vliv na rozdělení moci. Toto pojetí stranictví charakterizuje strany nikoliv obsahem, nýbrž prostředky, úsilím o moc.⁷

Max Weber se politickým stranictvím nezabýval soustavně, nevypracoval úplnou teorii jejich rozdělení, ale ve své studii *Gesammelte politische Schriften* (1921) provedl dělení na základě dvou principů: 1. organizace, jejichž cílem je prostřednictvím voleb dosazovat své vůdce na vedoucí místa, zajistit pro své přívržence úřady ve státní správě; 2. strany ideové, které chtějí prosadit politické ideje.

Pro první skupinu uvádí příklad obou velkých politických stran v USA, pro druhou skupinu německé centrum a sociálně demokratickou stranu v jejich počátcích, než se zbyrokratizovala. Tyto kategorie chápe Weber jako čisté typy, zpravidla jsou však strany v podstatě obojí, neboť mají své cíle, usilují ale i o pozice v úřadech.⁸ E. Beneš ovšem v této souvislosti uvedl, že rozlišení ideových stran od zájmových má ideologickou podstatu a je obtížně proveditelné.

Z jiného hlediska Weber dále rozlišoval strany legální a ilegální, tyto pak ještě dělil na čtyři skupiny:

1. charismatické, formou je schizma;

⁵ Spencer, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes*, II. díl, Mnichov 1922, též Mertl, J., c. d., str. 70, 71.

⁶ Viz Rohan, René, *Politické strany*, Praha 1968, str. 27.

⁷ Viz Mertl, J., c. d., str. 80, 81.

⁸ Weber, Max, *Gesammelte politische Schriften*, Mnichov 1921, str. 126—260.

2. tradiční, formou je odpor proti novotám;
3. strany víry, boj o obsah názoru nebo víry, formou je kacířství;
4. appropriční strany, kde jde o spory s nadřizenými o obsazení správy; jsou někdy totožné se stranami tradičními.

Weber zde měl na mysli církevní boje, méně už moderní politické strany. Podrobněji rozpracoval také otázku vůdcovské osobnosti v činnosti politické strany.⁹

Dalším z významných představitelů buržoazní teorie politického stranictví byl Robert Michels, který se zabýval mj. strukturou stran v buržoazní společnosti, procesem jejich byrokratizace a oligarchizace. Své názory vyložil především ve svém stěžejním díle *Strany a vůdcové* (1931). Zabývá se zde strukturou stran především po stránce osobnosti. Michels nachází zákonitost ve zbyrokratizování politických stran a růstu moci jejich vůdců. V každém mocenském svazku je moc soustředěna v rukou několika jednotlivců, kteří ovládají masy. Michels dále rozebírá vnější projevy stranického života, vztahy mas a vůdců. Proces zbyrokratizování je dokumentován na činnosti německé sociální demokracie v 19. století. Autor dochází k názoru, že se postupně v každém orgánu, celku, až je konzolidován, utvoří vlastní zájem o sebe a pro sebe. Výsledkem je vznik nové oligarchie.¹⁰

Michels rozebíral příčiny ztráty revolučních cílů u sociálních demokratů, kde se organizace z prostředku k cíli stává cílem sama o sobě. Jako nejvyšší zákon se ve straně vytváří tendence absolutizovat vnější formu, organizaci na úkor cíle, čímž se strana odklání od marxismu. Michels uvádí: „Stane-li se strana cílem o sobě, odlučuje se od třídy, kterou zastupuje. Zájmy mas, které strana zastupuje, nemusí být totožné se zájmy byrokratického aparátu strany.“¹¹

Michels přes tyto skutečnosti, dokazující zradu vůdců sociálních demokratů na revoluční linii proletariátu, nevěřil v budoucnost socialismu a pesimisticky viděl další vývoj, který podle něho povede ke vzniku vůdcovství stálého a nesaditelného. Došel k názoru, že socialisté mohou zvítězit, ale socialismus v okamžiku vítězství zajde, neboť masy se spokojí s tím, že mění svoje pány.¹²

Ve svém hlavním díle neřešil problém rozdělení stran, avšak rozbořením stranictví různých států ukázal na rozmanitost programových principů, stejně jako zájmů, jimž strany slouží. Našel mnohem více pravidelnosti ve struktuře stran a jejich aparátu než v rozdělení stran. Tato zákonitost je podle Michelse dána obecným cílem všech stran, snahou po dosažení a rozšíření politické moci na půdě parlamentarismu, stojící nad zájmy programových principů.

Problémem rozdělení stran se Michels zabýval v článku *Über die Kriterien der Bildung und Entwicklung politischer Parteien* (1927). Zde je

⁹ Viz Mertl, J., c. d., str. 81, 82.

¹⁰ Michels, Robert, *Strany a vůdcové*, Praha 1931, str. 346.

¹¹ Tamtéž, viz též Pavlíček, V., c. d., str. 23.

¹² Tamtéž, str. 347.

¹³ Viz Mertl, J., c. d., str. 75.

empiricky rozčleněno několik typů politických stran, nepřihlíží se k rozdílné politické struktuře v jednotlivých státech. Michels se soustředil na zkoumání politických stran pouze v Německu a zčásti v Itálii a Francii. Uvádí zde čtyři typy politických stran, zdůrazňuje však, že žádná strana neexistuje ve zcela čisté podobě, každá je směsí různých typů. První skupinou jsou strany charismatické (navazuje na Maxe Webera), kde je charakteristickým rysem oddanost členů stranickému vůdci. Příkladem mu byly různé směry v socialistických stranách: lassalovci, marxisté, broussisté, guesdisté, blanquisté, fauristé. Druhou skupinu tvoří strany zájmové a třídní, v nichž se lidé sdružují podle hospodářských a třídních zájmů různých skupin. Autor zde dodává, že buržoazie vzhledem ke své malé početnosti nikdy netvoří třídní stranu, ale snaží se ovlivnit strany s ne-hospodářským programem. Třetí skupinou jsou strany ideové, jejichž program se opírá o určitý světový názor. Čtvrtou skupinu pak tvoří strany konfesijní a nacionalistické.¹³

Na konci článku Michels znovu upozorňuje, že v praxi vede tendence stran ve snaze získat co největší počet voličů k zatemňování jejich programu různými hesly, které nemají nic společného se skutečnými cíli stran. Michels nedospěl k soustavnému řešení otázky rozdělení politických stran. Liší se od autorů vycházejících z filozofických koncepcí tím, že vychází z empirického pozorování faktů.

K nejvýznamnějším českým buržoazním teoretikům politického stranictví patřili zejména E. Beneš a J. Mertl.

Edvard Beneš vycházel z toho, že základní rozdíl mezi stranami je dán vztahem k principu svobody. Svobodu chápal jako naprostou možnost sebeurčení individua. Stranotvorným principem je tedy rozpor mezi autoritou a svobodou. Beneš odmítl teorie o rozvrstvení stran podle principů a zájmů, neboť obojí je v jednotlivých stranách těsně spjato. Rovněž nesoúhlasil s vytýčením polaritu konzervatismu a liberalismu, neboť jde o principy vnější a pouze formální. Autorita a svoboda jsou dvě stránky téže věci. Krajnímu autoritářství odpovídá konzervatismus, extrémnímu chápání svobody anarchismus, obojí Beneš zásadně odmítá, stejně jako liberalismus pro jeho povrchnost a polovičatost. Řešení nachází v socialismu, který stojí mezi oběma póly a omezuje svobodu jednotlivce autoritou kolektivu. Beneš ovšem nechápe socialismus jako revoluční, marxistický, ale jako evoluci, která je dokonalou syntézou obou krajností. Je přesvědčen, že strany se neřídí jen principy autority a svobody, že řada typů se nedá jednoznačně zařadit pod jeden princip. Proto připouští, že uvedené rozdělení je v praxi třeba brát s rezervou a přidává ještě další dělítko: vztah ke speciálním otázkám. Na základě toho pak člení strany do čtyř kategorií: náboženské a kulturní, národnostní a rasové, ryze politické a sociálně hospodářské.¹⁴

Edvard Beneš viděl egoismus i kariérismus buržoazních stran, které podporují výhody pro členy na úkor nečlenů, zajišťují výhodná místa a úřady. Tyto strany hovoří o všenárodním dobru, ale v praxi usilují

¹⁴ Beneš, Edvard, *Stranictví*, Praha 1912, viz Mertl, J., c. d., str. 56, dále Pavlíček, V., c. d., str. 24, 25, aj.

¹⁵ Tamtéž.

o naplnění zájmu své skupiny na úkor ostatních občanů. Beneš proto charakterizuje strany jako skupiny lidí, majících společně hospodářské, sociální, kulturní, mravní, náboženské a jiné zájmy a stejné názory na uspořádání společnosti tak, aby tyto zájmy byly splněny.¹⁵

Ve své práci *Psychologie politického stranictví* (1914) uvádí Beneš důsledky negativního vývoje politických stran: neústupnost, fanatismus, nesnášlivost, pokrytectví, lež a klam. Píše zde dále, že vše se posuzuje ze zorného úhlu stranictví, které tak nedává nikomu a ničemu svobodu. Stranický tisk slouží k demoralizaci nejširších vrstev, úpadku veřejných mravů. Lidové vrstvy ztrácejí víru v čest a pravdu, všechny ideály a snaží se jeví jako předstírané, pokrytecké.¹⁶

Beneš byl ovšem jednoznačně odpůrcem revoluce. Uznával, že revoluce může přinést generální kontrolu, revizi i nápravu ve správě státu, ale zároveň tvrdil, že revoluce vyčerpává, oslabuje, demoralizuje stát za cenu velkých obětí a s často problematickým výsledkem. Proto hledá jiný prostředek „stálé kontroly“ výkonné moci a nachází jej ve funkci strany, která tak může nahradit revoluci, jejíž uskutečnění je zcela zbytečné.

Beneš přijímal i Michelsovy názory o oligarchizaci stran, vytváření malých skupin, které zde rozhodují, o pasivitě členské základny. Svým pojetím výrazně ovlivnil dějiny politického myšlení v naší zemi, až na určité posuny (jako základní stranotvorný princip začal chápat poměr ke společenskému pokroku) zůstal při svých názorech i ve své politické praxi a snažil se je uskutečňovat ve formě tzv. řízené demokracie po druhé světové válce.¹⁷

Významným představitelem české buržoazní teorie politického stranictví byl Jan Mertl, autor knihy *Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě* (1931). Mertl zde uvádí, že v sociologii dochází k postupnému stírání ideologických zřetelů, hledá se a nachází, co je stranám prospěšné, ne co je rozdílné. Ke správnému sociologickému rozboru všech otázek možno dospět, když se místo otázky programových rozdílů zkoumají struktury stran.¹⁸

Mertl rozlišoval typy programových stran, systém dvou stran, systém osobností a systém jedné strany za diktatury. Zdůrazňoval ve shodě s M. Weberem a R. Michelsem, že není jen jeden stranotvorný princip, existují různé typy stran. Jako hlavní zásadu programových stran uvedl principy hospodářské a sociální (konzervatismus, liberalismus, agrarismus, socialismus, stavovské hnutí), u ostatních typů politických stran rozebíral konkrétní situaci v jednotlivých zemích po první světové válce. Mertl připomíná, že v zemích rozvinutého stranictví je parlamentní demokracie nahrazena oligarchií většího či menšího počtu stran. Protidemokratické tendence stranictví vyplývají ze struktury stran a jejich vývoje.¹⁹

V jiné své práci *Ideologie parlamentarismu a naše doba* (1933) Mertl

¹⁵ Beneš, Edvard, *Psychologie politického stranictví*, Praha 1914, viz též Pavlíček, V., c. d., str. 25.

¹⁷ Beneš, Edvard, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1948, viz též Rohan, R., c. d., str. 49, 50.

¹⁸ Mertl, J., c. d., str. 72, 74, 80.

¹⁹ Tamtéž, str. 241.

zdůraznil, že současná demokracie je mnohem více než parlamentní demokracie vládou politických stran, které se z prostředníků voleb do parlamentu postupně staly centrem politické moci ve státě.²⁰

Při hodnocení systému jedné strany Mertl směřoval systém jedné strany v sovětském státě se systémem strany v rámci italské fašistické diktatury. Zcela tím pominul třídní hledisko, vládnoucí politická strana podle něho přebírá základnu z organizačního aparátu parlamentní demokracie. Vyození všech politických stran ze společného základu, instituce parlamentarismu, mu umožnilo zařadit komunistické a fašistické strany pod jeden pojem, aniž rozlišil, jakým cílům a jaké třídě strana slouží.

Po rozpadu politického stranictví v buržoazním Československu se Mertl postupně přidal k těm politikům a teoretikům, kteří se stali faktickými podporovateli fašistického Německa v době naší okupace.

V současných buržoazních teoriích politického stranictví se objevují různé varianty, které jsou třídně podmíněny stanovisky svých zástupců a rovněž vývojem společnosti, v němž se postavení stran postupně měnilo. Významným představitelem poválečné buržoazní teorie politického stranictví je francouzský politolog Maurice Duverger, autor práce *Les partis politiques* (1948). Definuje zde stranu jako organizovanou skupinu usilující o dobytí nebo udržení moci, zdůrazňuje především význam organizace pro politickou stranu.²¹

Z hlediska organizační vazby rozeznává Duverger strany masové a kádrové. Masová strana se orientuje na co nejširší členskou základnu, kádrová strana chápe své členy jako vzdělaný, semknutý bojový svazek. V jiném smyslu dělí strany na centralizované a decentralizované, přičemž centralizace může být chápána se smyslu teritoriálním (regionální útvary podléhají jednoznačně řídicímu centru) a ideologickým (ve straně nejsou trpěny frakce jakéhokoli druhu). Duvergerova klasifikace je prováděna pouze z hlediska vnitřní struktury stran, nepřihlíží k funkcím, které strany plní ve vztahu k jednotlivým třídám.²²

Současná buržoazní politologická literatura zpravidla člení politické systémy stranictví na tři skupiny: systém více stran, dvou stran a jedné strany. Měřítkem dělení je počet těch stran v zemi, které mohou reálně usilovat o uchopení moci. Proto např. ve Velké Británii je uváděn systém dvou stran, ačkoliv zde vedle konzervativců a labouristů existují i další menší strany. M. Duverger v tomto smyslu přidává ještě čtvrtý typ, tzv. dominující strany, ale nerozlišuje již, zda existuje za podmínek soupeření s ostatními politickými stranami, nebo zda je její hegemonie trvalá a strana je uznávána ostatními politickými stranami jako vedoucí politická síla.²³

V minulosti byly politické strany považovány za organizace, sdružující lidi stejných názorů a zájmů. Základním stranotvorným principem byl zá-

²⁰ Mertl, Jan, *Ideologie parlamentarismu a naše doba*, Praha 1933, str. 30.

²¹ Duverger, Maurice, *Les partis politiques*, Paris 1948, viz Wiatr, Jerzy, *Společnost*, Praha 1968, str. 108, 109.

²² Tamtéž, str. 262. Pro první možnost je příkladem např. Indie, pro druhou možnost socialistické země s existencí více politických stran (např. PLR, NDR, ČSSR).

²³ Tamtéž.

jem na realizaci konkrétních cílů, aparát vytvořený ve stranách sloužil k pružnému a kvalifikovanému vedení a rozhodování. Současné politické strany prodělávají proces v mnoha stránkách odlišný. Spojují stát se společností, sjednocují masy kolem základních cílů státu, zachování kapitalistického systému, využíváním sdělovacích prostředků vytvářejí a ovlivňují veřejné mínění.

Systém politického stranictví v buržoazním státě nemůže zapřít svůj třídní charakter, je namířen proti zájmům dělnické třídy, ale i proti svobodě malovýrobců a středních vrstev. Právě zavedení všeobecného volebního práva způsobilo, že se všechny strany musely začít ucházet o přízeň voličů z širokých vrstev lidu. To znamenalo odlon vyhlášených programů od skutečných cílů té které strany, neboť každá se musela především snažit získat většinu a tím i politickou moc.²⁴

Většina buržoazních vědců si přes kritiku politického stranictví v kapitalistických státech byla dobře vědoma, že strany jsou nejvýhodnějším nástrojem fungování parlamentní demokracie. Proto úsilí teoretiků nesměřovalo k odstranění politického stranictví, ale k jeho reformě. Žádné změny ani reformy nemohou však ani dnes změnit fakt, že politická strana v těchto státech stojí mezi poslancem a voličem, který má jen velmi omezenou možnost ovlivnit jednání svých zástupců jinak, než prostřednictvím aparátu politické strany. Vývoj strany postupně přeměnil z nástrojů voličů na prosazování cílů a zájmů na instituce, které usměrňují názory, myšlení i jednání svých stoupenců. Demokratická vláda je tedy nejen třídně omezena, ale není také uskutečňována přímo, nýbrž prostřednictvím politických stran, jejich aparátu a zájmových skupin, které prosazují své politické cíle.²⁵

Buržoazní teorie politického stranictví po mnoho let plnily (a plní stále) apologetickou funkci kapitalistického společenského řádu. S postupným rozvojem marxistického učení byla proti buržoazním teoriím postavena marxistická teorie politického stranictví. Teoretická východiska marxistického pojetí jsou ovšem zásadně odlišná od buržoazních teorií. Buržoazní teoretici se zabývali klasifikací politických stran převážně z hlediska zájmů jednotlivců a společenských skupin bez ohledu na třídní hledisko, marxistické pojetí nehledá vnější rozdíly mezi stranami, ale základním kritériem pro posouzení jejich činnosti se stal zájem třídy, které daná strana slouží.

Marxistické pojetí hodnotí stranu v konkrétní historické situaci, nepojímá ji jako trvalou kategorii. Politická strana je chápána jako skupina lidí, vyjadřující v dané situaci společenský zájem a s ním i zájem třídní.

Základy pro zformování této teorie politického stranictví vytvořil Karel Marx. Upozornil na závislost jednání různých skupin společnosti, jejich sjednocování a rozpadu na měnícím se poměru třídních sil. Ukázal na sestupný vývoj revoluce 1848 ve Francii a s tím spojené stranickopoliti-

²⁴ Podrobněji Pavlíček, V., c. d., str. 38, 39, viz též Rohan, R., c. d., str. 46—49.

²⁵ Tamtéž.

tické přesuny uvnitř buržoazie, proletariátu, maloměšťáků a rolnictva. Došlo zde k rozpadu koaličních stran, ztrátě prestiže parlamentních frakcí.²⁶

Protože Marx pokládal výrobu za základ dějnotvorné činnosti, do jeho teorie politického stranictví vstoupila ta třída, která je hlavním činitelem výroby, která byla a je v buržoazních teoriích opomíjena. Soustředění velkých mas dalo proletariátu vědomí vlastní síly, ale pro úspěšný boj s buržoazií bylo nutné mít vlastní politickou stranu, která by hájila jeho zájmy a zároveň byla organizovaným bojovým předvojem. Proto vynaložili Marx a Engels tolik úsilí k vytváření dělnických stran. Zabývali se také organizačními otázkami, systémem fungování a teritoriálním rozdělením stran, ale především se zaměřili na jejich stmelení na jednotné ideologické platformě, což bylo mnohem důležitější než samotný mechanismus fungování strany.

Rozhodující vklad pro vytvoření marxistické teorie politického stranictví přinesl V. I. Lenin. Vysvětloval politické děje jako určené třídními vztahy a z toho vycházel při hodnocení jednotlivých stran. Zdůraznil, že jednání lidí je určováno v převážné míře ekonomickými podmínkami a tvoří základní linii společenského vývoje. Podstata politického jednání a činů vychází z aktivity tříd v konkrétní formě společenské dělby práce. Pochopit konkrétní skutečnost znamená tedy zjistit v politických stranách projev určitého třídního zájmu, vyzkoumat, které třídy se vytvářejí v dané zemi v rámci ekonomického vývoje.²⁷

Základním metodologickým přístupem je tedy třídní analýza, která je jednotou analýzy ekonomické a politické. Třídní analýza provádí hodnocení politických postojů jednotlivých tříd a vrstev. Kritériem je poznání vývoje společnosti, výsledek boje nejprogresivnější třídy. Třídní zájem proletariátu pomohl Leninovi odlišit postavení tříd od funkce, kterou měly ve společnosti. Z postavení rolnictva a maloburžoazie v demokratické revoluci vyvodil závěr o obecném souladu zájmů proletariátu a rolnictva a o možnosti jejich spojenectví v revoluci. Naopak odmítl maloburžoazní ideologii, která vyjadřovala názory rolnictva (narodnici, esefi), ale nebyla v souladu s objektivním vývojem společnosti a ztěžovala svazek s proletariátem. Lenin proto odsoudil směšování proletářského a maloburžoazního socialismu.²⁸

Třídní zájem je objektivně dán ekonomickým postavením třídy, zároveň je podkladem jejího vědomého jednání. Třídní analýza proto dokáže určit jednání tříd a sociálních skupin. Příkladem je Leninova práce Agrární program sociální demokracie v první ruské revoluci 1905 až 1907, kde po ekonomické analýze vyvodil nutnost kapitalistického vývoje zemědělství v zemi ve dvou možných formách: cestou reformy nebo revoluce. Na vystoupení zástupců politických stran ukazuje obě linie. Kadeti s vládou hájili statkářské reformy, trudovici a zčásti narodnici usilovali o řešení ve prospěch rolníků. Menševici kolísali mezi kadety a okřajbristy. Lenin ukázal, že rolnická revoluce oslabí pozice ruské i me-

²⁶ Marx, Karel—Engels, Bedřich, Vybrané spisy I, Praha 1958, str. 312.

²⁷ Lenin, V. I., Spisy, sv. 1, str. 410 a dále.

²⁸ Tamtéž, viz též Rohan, R., c. d., str. 120—125.

zinárodní buržoazie, proto je v zájmu dělnické třídy rolnickou revoluci aktivně podporovat.²⁹

Třídní analýza, používaná Leninem, umožnila přímé zásahy do uspořádání společnosti. Jeho metodické postupy pomohly pochopit podstatu revoluce v letech 1905—1907 jako revoluce buržoazně demokratické a umožnily stanovit revoluční taktiku. Jejím základem bylo prosazení hegemonie proletariátu, směřující v této fázi k vytvoření vlády dělníků a rolníků.

Základním rysem marxistické metodologie při zkoumání stranického systému je stranickost, snaha hledat a nacházet objektivní možnosti a meze revolučnosti sociálních skupin a politických stran. Lenin k tomu uvedl: „Nestačí tvrzení, že proces je nevyhnutelný, ale je třeba vysvětlit obsah tohoto procesu, ukázat, jaké třídy určily tuto nevyhnutelnost.“³⁰

Leninovo pojetí stranictví tedy na základě třídní analýzy odhaluje sociálně politické tendence a usiluje o politický pohyb prostřednictvím politických stran. Tato analýza počítá nejen s danou formou stranictví, ale předpokládá vnitřní přeměny stran podle zájmů jednotlivých skupin. Odmítá automatismus politických pohybů, vychází důsledně z třídního boje a sociálního rozdělení společnosti. Sféra třídního boje není zužována jen na boj v parlamentě, ale je brána v úvahu celá šíře politického boje, při níž strany organizují a vedou zápas sociálních skupin za postupné rozštěpení buržoazní společnosti.

V. I. Lenin rovněž rozvinul teorii politického stranictví vytvořením koncepce revoluční strany, kde podmínkou příslušnosti ke straně je aktivní činnost člena v základní organizaci. Tento princip se stal jedním ze základů síly a semknutosti bolševické strany, vytvořené na II. sjezdu SDDSR v roce 1903.³¹

Stěžejním přínosem Lenina pro rozvoj marxistické teorie politického stranictví bylo jeho pojetí strany nikoliv jako organizace víceméně vykonávající moc, ale jako základního řídicího subjektu diktatury proletariátu.³² Strana v tomto smyslu je prostředek seberealizace dělnické třídy, která buduje novou společnost. Lenin si byl vědom toho, že vybudování komunismu pouze rukama členů strany je nereálné, neboť ti jsou jen „kapka v moři lidu“, ale zároveň plně chápal, že na komunistické straně bude ležet hlavní zodpovědnost při budování nové společnosti. Na rozdíl od buržoazních teorií politického stranictví nekladl rozhodující důraz na „technickou“ stránku fungování politické strany, ale na ztotožnění nejširších vrstev s programem budování socialismu.

Marxistická koncepce nepopírá stranické rozdělení společnosti, ale vyjasňuje třídní vztahy v politice. Není teorií jedné totalitární strany, ale vystupuje proti předstíranému stranictví pod falešnými nadstranickými hesly.

V poválečném vývoji marxistické teorie politického stranictví se objevují různé přístupy ke klasifikaci politických stran. Významnou úlohu

²⁹ Lenin, V. I., Spisy, sv. 13, Praha 1956, str. 240, 244, 247 a dále.

³⁰ Lenin, V. I., Spisy sv. 1, str. 416 a dále.

³¹ Wiatr, J., c. d., str. 111.

³² Tomášek, Ladislav, Teoretické otázky politiky a politickej organizácie, Bratislava 1980, str. 211.

zde sehrávají polští sociologové. Jeden z nejznámějších, Zygmunt Bauman, se ve své práci ‚Sociologie‘ (1965) zabývá postavením politických stran v kapitalistické společnosti a mj. uvádí: „V moderním systému několika stran neplní třídní funkci jednotlivé strany, ale stranický systém jako celek, který přijímá zásady společenského zřízení, hájí jeho instituce, poskytuje jim podporu, umožňuje asimilaci a zmírnění společenských konfliktů.“³³

Aby buržoazie dosáhla tohoto cíle, snaží se politickými, hospodářskými, administrativními a jinými prostředky vyřadit ze systému komunistické strany, které působí proti stávajícímu společenskému řádu. Z. Bauman charakterizuje v tomto smyslu politickou stranu jako „skupinu s vymezenou organizační strukturou, která se snaží udržet nebo získat moc ve státě.“³⁴

Bauman rozděluje současné typy stran na buržoazní, křesťansko-demokratické, sociálně demokratické, fašistické, americké služební strany, národně osvobozené a komunistické strany. Menší strany považuje spíše za nátlakové skupiny. Jeho rozdělení ovšem nevychází důsledně z třídního hlediska, je jakousi kombinací třídních a ideologických kritérií. Ukazuje základní typy politických stran z hlediska jejich funkce.³⁵ Z. Bauman ve svém vývoji postupně opustil marxistické pojetí a dostal se pod vliv revizionismu.

Jiný polský sociolog Witold Zakrzewski mj. ve svých pracích polemizuje s trojdílným schématem stranických systémů v buržoazních koncepcích: dělením na systémy více stran, dvou stran a jedné strany. Zakrzewski konkrétně nesouhlasí se zařazením stranického systému v Polsku, kde více stran spolupracuje, aniž zápasí o moc, mezi systémy jedné strany, ale zařazuje jej mezi systémy více stran. Tím vlastně zpochybňuje podstatu výše uvedeného schématu.³⁶

Významný polský teoretik Jerzy provádí rozdělení politických stran na základě dvou vzájemně se křížících kritérií: zájmů třídy, již strana slouží a vztahu strany ke stávajícímu právnímu systému. Podle prvního kritéria rozlišuje strany buržoazní, maloburžoazní, rolnické a dělnické, podle druhého kritéria na strany umírněné a radikální. J. Wiatr si je vědom, že tato charakteristika nepostihuje vnitřní strukturu stran, z tohoto hlediska přijímá Duvergerovo dělení stran na masové a kádrové, respektive centralizované a decentralizované.³⁷

V českých marxistických teoretikův politického stranictví se René Rohan v uvedené práci Politické strany samostatně nezabývá členěním politických stran, zdůrazňuje závislost stranického systému na stávajícím poměru třídních sil (systém dvou buržoazních stran v USA obráží skutečnost, že se zde dělnická třída nestala samostatnou politickou silou). Boj třídních sil o strukturu systému je spojen s narůstající aktivitou mimo-

³³ Bauman, Zygmunt, Sociologie, Praha 1965, str. 223.

³⁴ Tamtéž, viz též Pavlíček, V., c. d., str. 30, 31 aj.

³⁵ Bauman, Z., c. d., str. 214–218, viz též Wiatr, J., c. d., str. 110.

³⁶ Zakrzewski, Witold, W sprawie klasyfikacji systemów, Studia Socjologiczno-Polityczne, 1961, č. 12, str. 47–50, viz Wiatr, J., c. d., str. 262.

³⁷ Wiatr, J., c. d., str. 110, 111.

stranických organizací, jejichž význam v současném politickém životě stále poroste.³⁸

Současný marxistický teoretik Josef Blahož ve své práci Ústavní systémy a politické strany v kapitalistických státech podrobně rozebírá politické strany v nejdůležitějších kapitalistických státech USA, Velké Británie, NSR a Francii. Při klasifikaci politických systémů se přidržuje výše uvedeného členění na systém dvou politických stran (jako příklad uvádí USA a Velkou Británie) a systém více politických stran (Francie, NSR, kde ovšem podle Blahože dochází k postupnému přechodu na systém dvou stran).³⁹

Polský sociolog J. Wiatr ve své práci rovněž analyzuje uspořádání stranických systémů v jednotlivých socialistických zemích. Uvádí dva faktory pro jejich uspořádání: 1. Historické okolnosti, za kterých země započala budování socialismu; 2. Historické tradice v dané zemi.

Wiatr zde odkazuje na jiného polského teoretika M. Waldenberga, který připomínal vývoj názorů Lenina a jeho spolupracovníků na konkrétní podobu stranického systému v novém sovětském státě. Zpočátku počítali s možností jiných, případně i opozičních stran, pokud budou loajální k základům sovětského zřízení. Bezprostředně po revoluci skutečně takové strany působily (leví esei byli i v sovětské vládě). Pro vytvoření systému jedné strany v SSSR nerozhodla revize teoretického postoje, ale konkrétní politický fakt: všechny tyto strany přešly na stranu kontrarevoluce, postavily se proti podstatě sovětského systému.⁴⁰

Naproti tomu v Polsku, jak uvádí Wiatr, od počátku budoval lidovou moc svazek čtyř stran, vedený marxistickou stranou PPR. Po jejím sloučení s PPS se zformoval v zemi trvalý systém, kde sjednocená PZPR je stranou hegemónní, ZSL a SD jsou strany spojenecké.⁴¹

V práci V. Pavlíčka Politické strany po Únoru je rovněž zachycen vývoj názorů ve vedení KSČ po únorovém vítězství na konkrétní uspořádání systému politických stran v naší zemi.⁴²

Stranický systém v socialistické společnosti je rámcem, v němž mohou být vysloveny a realizovány zájmy a snahy, které ve společnosti existují. v kapitalistických státech je strana prostředkem realizace zájmů určité třídy, v socialistickém státě hegemónní strana reprezentuje zájmy celé společnosti. Neomezuje iniciativu jiných organizací, dodává jejich činnosti cílevědomý ráz. Komunistická strana je chápána nejen jako vedoucí politická strana, ale jako vedoucí společenská síla.⁴³

³⁸ Rohan, R., c. d., str. 164 aj.

³⁹ Blahož, Josef, Ústavní systémy a politické strany v kapitalistických státech, Praha 1976. Současný politický vývoj v NSR (úloha, kterou sehrává strana FDP, růst vlivu sdružení „Zelených“ aj) ovšem autorově prognóze z první poloviny 70. let o přechodu na systém dvou stran spíše odporuje.

⁴⁰ Waldenberg, Marek, Trzy programy KPZR o dyktaturze proletariatu, Kultura i Spoleczeństwo, 1962, č. 2 a Rozwój poglądów Lenina na system partijny w warunkach dyktatury proletariatu, Studia Socjologiczno-Politiczne, 1962, č. 13, viz Wiatr, J., c. d., str. 264.

⁴¹ Tamtéž, str. 265.

⁴² Pavlíček, V., c. d., str. 159—165.

⁴³ Problematice politického systému v socialistické společnosti při existenci jediné politické strany se chci samostatně věnovat v další studii. Těchto otázek se dotý-

Při zkoumání marxistického pojetí stranictví sehrávají důležitou roli všechny společenské vědy, ale nezastupitelnou úlohu zde má sociologie. Marxistické pojetí stranictví, má-li být skutečně kvalifikované, se nemůže opírat o spekulaci, ale o přesný sociologický fundovaný rozbor činnosti komunistických a dělnických stran. Tento rozbor je o to důležitější, že tyto strany nezískávají důvěru občanů jednou provždy, ale musí o podporu a přízeň všech vrstev společnosti trvale usilovat, stejně jako plnit úlohu politické avantgardy. Proto je třeba neustále upevňovat vztahy širokých vrstev obyvatelstva ke straně, vzájemnou důvěru. Na pevnosti tohoto vztahu závisí stabilita všech států budujících socialismus.⁴⁴

Současně je třeba upřesňovat metodologická kritéria, která postihnou procesy pohybu a změn uvnitř stranických systémů socialistických států, neboť i komunistické a dělnické strany se svou strukturou řízení a informačními vazbami představují dynamický systém, který se neustále vyvíjí.

kají ve svých pracích zejména někteří sovětsí autoři, např. A. A. Fedosejev, J. A. Tichomirov, N. M. Marčenko, V. P. Pugačov.

⁴⁴ Vývoj v PLR v posledních letech tento fakt prokázal více než přesvědčivě.

